

ВИХОВАННЯ КУЛЬТУРИ СПІЛКУВАННЯ МОЛОДІ В ПРАЦЯХ ВІДОМИХ ПЕДАГОГІВ ТА ПСИХОЛОГІВ

УДК 159.923.2

О.О. Руденко,
Хмельницький інститут
соціальних технологій
ВМУРОЛ «Україна»

Важливим питанням загальної системи психологічної науки в останній час стає проблема спілкування. На її основі можливий більш глибокий аналіз психологічних закономірностей і механізмів регуляції поведінки людини і формування її внутрішнього стану.

У Давньому Римі та Давній Греції культура мовлення дуже довго була об'єктом уваги, вона поширювалась головним чином на монологічні висловлювання. Саме поняття культури мовного (вербального) спілкування дозволяє побачити засоби оптимізації комунікації тому, що включає також й знання співрозмовниками мовних стратегій чи стратегій спілкування.

Культура спілкування включає й такий суттєвий компонент, як культуру мислення, вона сприяє адекватній орієнтації суб'єкта мови у заданих умовах спілкування а, крім цього, дозволяє йому використовувати закони правильного мислення (закони логіки) для досягнення цілей комунікації.

Під культурою мовного спілкування вчені розуміють високо розвинуте вміння здійснювати комунікацію відповідно до норм, які історично склалися у даному мовному колективі з урахуванням психологічних механізмів впливу на адресата, а також використання лінгвістичних засобів реалізації такого спілкування з метою досягнення запланованого результату.

У сучасному суспільстві визріла потреба у ґрунтовному вивченні психологічних засад культури міжособистісних взаємин молоді, а також виховання в них тих рис які б сприяли становленню відносин які приймаються та схвалюються в сучасному світі.

Модернізація освітньої галузі, яка відбувається у державі, має на меті створення умов для особистісного розвитку та самореалізації кожного громадянина України. Це завдання визначено в основних нормативно-правових документах – Законі України „Про загальну середню освіту”, „Національній доктрині розвитку України у XXI столітті” [14].

Більшість дослідників погоджуються з тим, що проблема виховання культури спілкування постає з раннього шкільного віку. Оволодіння мистецтвом спілкування включає формування в учнів інтелектуальної, психологічної і соціальної здатності до налагодження контактів з іншими людьми та освоєння способів практичної реалізації цієї здатності. З метою опанування учнями навичок спілкування

необхідно повідомити їм теоретичні знання відповідно до вікових можливостей та організувати на практиці їх взаємодію. Практика спілкування може бути організована в різних формах: це участь у бесідах, рольових іграх, самостійне створення учнями ситуацій спілкування. Аналіз наукової літератури дозволив дійти висновку, що проблема виховання культури спілкування вивчалася на різних рівнях вітчизняними та зарубіжними психологами та педагогами Л. С. Виготський, А. С. Моля, А. Н. Леонтьєв, В. К. Соковкин, Д. Б. Ельконін, Б. Ф. Леонова, С. Гончаренко, В. А. Семиченко, Є. А. Шумілін.

Метою статті є теоретичний аналіз наукової літератури з проблеми виховання культури міжособистісного спілкування у молодіжному середовищі.

Культура мовного спілкування – це багатопланове явище, яке можна уявити у вигляді декількох рівнів. До першого належать високо розвинуті пізнавальні процеси, насамперед, мислення. До другого – сукупність мовних та позамовних знань [12]. Особливо в юнацькому віці спілкування стає головним джерелом пізнання навколишнього світу, а вміння творчо вирішувати проблему є важливим при соціалізації та адаптації в суспільстві, що й визначає актуальність даної курсової роботи.

Л.С. Виготський у своїх працях культуру пояснює як джерело розвитку людини, як базовий фактор знаково-символічної основи свідомості, а також як регулятор внутрішнього протистояння між емоціями і загальною спрямованістю та динамікою поведінки – в цьому випадку культура породжує моральні цінності, норми та еталони емоційного ставлення до інших [2].

На думку французького соціолога А. Моля, який нарахував у світовій культурології більше ніж 250 визначень поняття «культура», переважаючими є ті, що пояснюють її як інтелектуальну основу яка створена штучно в середовищі умовами соціального життя [3].

Отже, культуру з психологічної позиції варто розглядати як засіб ціннісного засвоєння дійсності, привласнення людиною досягнень культури, де в свою чергу культурністю є діяльність людини; а також як досягнутий рівень, результат процесу цього привласнення [4].

Культура міжособистісних відносин виявляється як і на рівні компетентності у відносинах так і на рівні культури

взаємовідносин. Найчастіше в дослідженнях використовується поняття «комунікативна компетентність», «компетентність у спілкуванні» але і слід пам'ятати, що формування комунікативної компетентності сформувано на формування «техніки» спілкування, умінь підтримувати міжособистісні контакти і використовуючи оптимальні поведінкові стратегії, домогтись своїх ціле у спілкуванні.

Проблема спілкування пов'язана з працями А.Н. Леонтьєва, який вважав, що спілкування – певний бік діяльності, бо воно існує у кожній діяльності в якості її елементу [1]. В. К Соковкин аналізує людське спілкування як взаєморозуміння, як комунікацію, як діяльність, як відносини та як взаємовплив [13]. Б. Г. Ананьев підкреслював, що головною характеристикою спілкування, як діяльності є те, що через неї людина будує свої взаємовідносини з іншими людьми [1].

Представник психології К. Левін розглядає спілкування в юнацькому віці з точки зору соціально-психологічного явища.

Д. Б. Ельконін розглядає значення спілкування в старшому шкільному віці з позиції культурно-історичної теорії.

З точки зору психології, спілкування – 1) складний, багатоплановий процес встановлення і розвитку контактів між людьми, які породжуються потребами в спільній діяльності і включає до себе обмін інформацією, виробітку єдиної стратегії взаємодії; 2) здійснювана відомими засобами взаємодія суб'єктів, що викликана потребами спільної діяльності і направлена на відчутну зміну в стані, поведінці і особово-сенсорних утвореннях партнера через складності і ємність феномена спілкування, тлумачення його як поняття залежить від вихідних теоретичних і критеріальних підвалів [6]. У самому загальному вигляді спілкування виступає як форма життєдіяльності. Соціальний сенс спілкування визначається тим, що в його процесі суб'єктивний світ одної людини розкривається для іншої.

У спілкуванні людина самовизначається і пред'являється, показуючи свої індивідуальні особливості. За формою здійснюваних впливів можна судити про комунікативні навички і риси характеру людини, по специфіці організації мовних сполучень – про загальну культуру і грамотність.

З точки зору Б. Ф. Леонова, спілкування слід розглядати як визначену сторону діяльності, тому що воно присутнє в будь-якій діяльності в якості її елемента. Саму ж діяльність можна розглядати як необхідну умову спілкування [10].

Спілкування є таким процесом взаємодії людей, в якому особи, які в ньому приймають участь, своїм зовнішнім виглядом і поведінкою завдають більш або менш сильний вплив на бажання і наміри, на думки, стан і почуття одне одного.

У різних людей різні здатності спілкування. В той час, як одні з них, вступаючи в контакти з оточуючими без особливих зусиль зі своєї сторони або підтримують, або просто створюють в інших людей добрий настрій, інші вносять в свої взаємовідносини з людьми напругу або провокують в останніх негативні емоції.

Народившись, будь-яка людина попадає не лише в певний природний світ, але і в світ вже встановлених і багато в чому склавшихся людських взаємовідносин. Вступаючи в контакти, деяку частину цих відносин вона більш або менш активно перетворює у відповідності зі своїми особливими особливостями. В залежності від ступеня власної залученості людини умовно може виділити три рівні спілкування: соціально-рольовий, діловий і інтимно-особовий.

В будь-якому суспільстві для кожної конкретної ситуаційної сфери, більше того, для кожної ситуації існують свої правила (встановлені законом чи традицією), знання яких допомагає в конкретних ситуаціях уникнути повного безплідного виснаження обох сторін. Причому, більше постраждалою в конфлікті, як правило, є сторона, яка в меншій мірі прагне до згоди як визнання певних правил, які регулюють взаємовідносини.

Кожний індивід виконує багато різноманітних соціальних ролей, іншими словами, фіксованих позицій в системі суспільних відносин, певного нормативного зразка поведінки, яка очікується від кожного, хто займає це місце. Суспільні відносини є безособовими, коли взаємовідносини між людьми визначаються лише тими соціальними ролями, які вони займають без урахування особливостей їх виконання.

Знаходження особистих рис в стилі виконання соціальної ролі викликає в інших членів групи відповідні реакції, і тим самим в групі виникає система міжособових відносин. Для того, щоб з'ясувати, що означає поняття культура спілкування, потрібно звернутися до загального поняття “культура”, визначення якого зазнало значної еволюції.

У широкому розумінні це поняття означає сукупність проявів людської діяльності, досягнень і творчості народів. В українському педагогічному словнику С. Гончаренко “культура” тлумачиться як сукупність практичних, матеріальних і духовних надбань суспільства, що втілюються в результатах продуктивної діяльності [9].

Р. Бернс розглядає культуру як [7]:

а) загальну схему результатів людської діяльності, що відображається в думках, мові, реальних речах і залежить від здатності людини вивчати та передавати знання наступним поколінням за допомогою знарядь, мови й абстрактного мислення;

б) набір ухвалених поглядів, суспільних форм і матеріальних благ, які створюють

характерні риси звичаїв расової, релігійної чи соціальної групи;

в) комплекс типових видів поведінки чи стандартних соціальних характеристик, притаманних якійсь конкретній групі, роду діяльності, професії, статі, віку.

Культура – це здатність людини мислити, пізнавати себе і своє оточення. Саме наявність культури перетворює людей на гуманних, розумних, критично мислячих істот із моральними зобов'язаннями.

Сукупність відповідних знань та вмінь в лінгвістичній та методичній літературі визначають як культуру мови [8]. Відомо, що як одна з умов ефективної комунікації виступає обов'язкове урахування особливостей партнера по спілкуванню. У Давньому Римі та Давній Греції культура мовлення дуже довго була об'єктом уваги, вона поширювалась головним чином на монологічні висловлювання. Саме поняття культури мовного спілкування дозволяє побачити засоби оптимізації комунікації тому, що включає також й знання співрозмовниками “мовних стратегій” чи “стратегій спілкування” [3].

Культура спілкування включає й такий суттєвий компонент, як культура мислення, вона сприяє адекватній орієнтації суб'єкта мови у заданих умовах спілкування а, крім цього, дозволяє йому використовувати закони правильного мислення (закони логіки) для досягнення цілей комунікації.

Під культурою мовного спілкування розуміють високо розвинуте вміння здійснювати комунікацію відповідно до норм, які історично склалися у даному мовному колективі з урахуванням психологічних механізмів впливу на адресата, а також використання лінгвістичних засобів реалізації такого спілкування з метою досягнення запланованого результату.

Культура мовного спілкування – це багатопланове явище, яке можна уявити у вигляді декількох “рівнів”. До першого належать високо розвинуті пізнавальні процеси, насамперед, мислення. До другого – сукупність мовних та позамовних знань [8].

У сучасній когнітивній лінгвістиці загально визнаною є наявність загальної бази знань – носіїв мови. До складу бази знань входять такі компоненти, як мовні знання (знання мови, принципів мовного спілкування) та позамовні знання (про контекст та ситуації, про адресат, про світ). Третій рівень – це культура мови, яка являє собою суму навичок та вмінь, що забезпечують логічність, експресивність, стилістичну адекватність мови тощо. На цьому ж рівні знаходяться навички як правильного нормативного, так і виразного використання невербальних засобів комунікації. Четвертий рівень включає вміння планувати дискусію й керувати нею з метою здійснення мовного впливу на адресата.

Культурологічний погляд на процес виховання вирішує велику кількість проблем,

які постали перед психологами та педагогами. Вибрати культурологічну позицію на виховання означає аналізувати хід педагогічних подій крізь призму культурних норм життя та найвищих культурних цінностей. Це також означає враховувати тенденції світової культури та вирощувати молодого громадянина, здатного жити у контексті єдиної світової спільності.

Феномен культури спілкування знаходиться у центрі численних наукових досліджень. Фундаментальне значення для його осмислення мають праці, в яких вивчаються явища культури.

Неоднотайність існуючих поглядів та наявність різноманітних підходів не дозволяє виокремити єдине, «універсальне» пояснення сутності феномену, у зв'язку з чим залишаються відкритими багаточисельні питання, що вимагають теоретичних розробок і практичної реалізації.

Зокрема, потребує розв'язання дилема стосовно встановлення змісту культури спілкування: чи відносити до нього всі закарбовані у досвіді людські здобутки у сфері спілкування, чи визначати зміст феномену лише аксіологічними вимірами. Від відповіді на це питання залежить підхід до вибору змісту досвіду спілкування та способів його трансляції у процесі підготовки школярів. Тлумачення культури спілкування у площині аксіології спрощує педагогічну задачу, основна частина якої полягає у формуванні гуманістичних цінностей, забезпечення успадкування гуманістичних культурних надбань [6].

У випадку віднесення до культури спілкування всіх набутків людства у цій сфері виникає необхідність складної, кропіткої і тривалої педагогічної взаємодії психологів, педагогів і молоді, скерованої на відбір суто людських зразків спілкування, пошук ефективних шляхів для реалізації досягнень духовної культури у суб'єктивному житті людини, подолання тих негативних, аморальних поглядів, переконань, звичок, які стали складовими її свідомості і поведінки, особистісної культури, що вимагає педагогічної взаємодії з цілісним внутрішнім світом особистості, усіма його сферами.

На цій основі виникає висновок стосовно пріоритетності духовного у змісті педагогічного аспекту досліджуваного феномену, необхідності досягнення освітнього процесу у навчальному закладі рівня іманентності духовності. Цю тезу обстоює В. А. Семиченко, який підкреслює концептуальну єдність філософії духовності і філософії освіти, і стверджує, що останні у своїх принципових параметрах розкриваються за допомогою єдиних законів. Розглянуті міркування стали підставою для уточнення педагогічного аспекту поняття «культура спілкування особистості» у межах встановлення аксіологічних параметрів особистісної культури, з позицій духовності [5].

Відповідно до цього є підстави розглядати поняття «культура спілкування» як складову духовної культури – частину суспільного досвіду спілкування, що за своїм змістом і способами реалізації представлена тими духовними цінностями, які є основою гуманістичного контексту спілкування людей.

Є. А. Шумілін розуміє процес опанування здобутків культури як процес засвоєння елементів досвіду у вигляді системи накопичених знань, принципів, умінь і навичок колективного співжиття, діяльності, критеріїв самовизначення і технологій соціальної взаємодії. Досвід, за переконаннями автора, виступає квінтесенцією змісту культури, продуктом селекції різноманітних технологій колективної життєдіяльності, соціальної консолідації і регуляції взаємодії людей [6].

Вступаючи в спілкування, люди так чи інакше «налаштовуються» на взаємодію один з одним. Кожен бодай приблизно уявляє, що і як він скаже чи зробить, яка буде реакція інших на це, його власна реакція на цю реакцію тощо. Уявлення такого роду утворюють індивідуальний сценарій спілкування.

Існують окремі загальні норми людських відношень, що склалися історично і стали загальноприйнятими у сучасному суспільстві. Вони не завжди і не усюда у дійсності виконуються, але поведінка у відповідності з ними вважається бажаною і очікується від людей. До основних норм «внутрішньої культури» відносяться наступні вимоги [4]:

1) Чини (дій) у відношенні до інших так, як ти би хотів щоб вони діяли у відношенні до тебе. Це так зване «золоте правило моральності». Це означає, що людина, обираючи певний тип поведінки припускає можливість такої ж поведінки для будь-кого.

2) Виконуй свої обіцянки, домовленості і зобов'язання. Давні римляни сформулювали цю вимогу у вигляді принципу: «Домовленості мають виконуватися». Якби люди не притримувалися цього принципу, то будь-яка обіцянка, домовленість, зобов'язання взагалі б втратили сенс. Поведінка людей була б зовсім непередбачувана, і ніяких відносно стійких відношень між ними не існувало би.

3) Будь добродійним, намагайся в міру можливості робити добро людям, виконувати їх прохання. Ми звично думаємо, що людина, з якою ми вступили в спілкування, буде діяти таким же чином.

Культурна людина буде спілкування за сценаріями, в основі яких узгоджена єдність зовнішньої і внутрішньої культури.

Посилена увага до питань міжособистісного спілкування людей і до культури поведінки об'єктивно зумовлена впливом їх на стиль спілкування між людьми, на моральний мікроклімат у колективах, а через них – на моральну атмосферу суспільства.

Повноцінне спілкування неможливе без співпереживання, без включення до свого

внутрішнього світу цінностей, поглядів, почуттів іншого. Осмислюючи причини тих чи інших вчинків, поглядів, оцінок інших людей, особистість починає глибше осягати себе, свої чесноти й вади. Зіставляючи себе з іншими, людина збагачується досягненням складного внутрішнього світу людей, їхніх моральних якостей.

Спілкування є однією з найфундаментальніших, найвищих особистих і соціальних потреб людини, котра включається в нього з моменту свого народження. І хоч у перші роки життя спілкування має спонтанний характер, все ж спілкування з іншими людьми формує у дітей почуття довіри до тих, хто їх оточує, надійності, емоційного піднесення.

Узагальнюючи різні погляди до культури міжособистісних відносин, слід виділити головне, що культура міжособистісних відносин фіксується зовні, тобто є частиною суспільного досвіду спілкування, що за своїм змістом і способами реалізації представлена тими духовними цінностями, які є основою гуманістичного контексту спілкування людей.

Подальше вивчення психологічних умов попередження конфліктів у міжособистісному неформальному спілкуванні студентської молоді в інтегрованих групах, а також розробка психокорекційних програм щодо формування та виховання культури мовного спілкування.

Список використаної літератури

1. Агеев, В. С. Межгрупповое взаимодействие: социально-психологические проблемы. – М., 2000. – С. 150-152.
2. Выготский, Л. С. Исторический смысл психологического кризиса// Сбор.соч.- Т.1. – С. 98-101.
3. Моль, А. С. Социодинамика культуры.- М., 1979.- 137 с.
4. Топольницька, Г. Ю. Психологічні умови формування культури міжособистісних відносин у курсантів-прикордонників: Дис...канд. психол. наук: 19.00.09 Національна академія державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького.- Хмельницький, 2006.-216 с.
5. Обозов, Н. Н. Психология межличностных отношений. – Киев, 1990.- 288 с.
6. Орищенко, О. А. Дифференційно-психологічний аналіз емпатії: Дис...канд. психол. наук: 19.00.01/ Південноукраїнський держ. педагогічний ун-т ім. К. Д. Ушинського.- Одеса, 2004.- 202 с.
7. Бернс, Р. Развитие Я-концепции и воспитание. – М., 2001. – С. 242-243.
8. Бодалев, А. А. Психология общения. – М.: Педагогика, 2007. – 103 с.
9. Водзінський, Д. І. Колектив і особистість старшокласників. – К., 2001. – С. 33-39.
10. Захарова, А. В. Психология обучения старшеклассников. – М., 2006. – С. 15-21.
11. Леонов, Б. Ф. Психологические процессы и общение. – М.: Наука. – 2005. – С. 124-135.
12. Семиченко, В. А. Психология общения. – К., 2007. – С. 45-56.
13. Шумилин, Е. А. Психологические особенности личности старшеклассников. – М., 1999. – С. 34-37.

14. Кремень, В. Г. Пріоритети розвитку освіти України на початку XXI століття / Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: Методологія, теорія, досвід, проблеми / Збірник наукових праць. У 2-х

част. – Ч.1. // Редколегія: І. А. Зазюн (голова), Н. Г. Ничкало, С. У. Гончаренко та ін. – Київ-Вінниця: ДОВ Вінниця, 2002. – С. 3-10.